

Η Θεωρία του Ρωλς, 50 χρόνια μετά

Εφημερίδα των Συντακτών, 1/6/2024

Τι είναι η κοινωνική δικαιοσύνη και πως θα την οικοδομήσουμε; Στον 20ο αιώνα, η πιο αξιοσημείωτη και γόνιμη απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα δόθηκε από τον Αμερικάνο φιλόσοφο Τζον Ρωλς στο βιβλίο του *Θεωρία της Δικαιοσύνης* (Οξφόρδη, 1971). Εκεί ο Ρωλς προσπαθεί να αναδείξει τη βάση της δικαιοσύνης στην ίση ελευθερία, η οποία οδηγεί, σύμφωνα με τον Ρωλς, σε μια σοσιαλδημοκρατική αντίληψη ίσων και ελεύθερων ανθρώπων που πράττουν δημόσια μέσω ακριβοδίκαιων δημοκρατικών θεσμών στο όνομά τους.

Στο πλαίσιο της πεντηκονταετίας από τη δημοσίευση της *Θεωρίας*, το πανεπιστήμιο Ιωαννίνων φιλοξένησε τον Δεκέμβριο του 2021 ένα επιστημονικό συνέδριο με θέμα την επανεξέτασή της. Οι ομιλίες του συνεδρίου έπιασαν από τα κεντρικά θεωρητικά ζητήματα του βιβλίου—όπως “το διακριτό των προσώπων”, την κριτική στον ωφελισμό, τον διάλογο του Ρωλς με τους Ρουσσώ, Καντ, Χέγκελ, Μαρξ—μέχρι πιο απτά πολιτικά ζητήματα—όπως το πρόβλημα της δικαιολόγησης των δημοκρατικών θεσμών, τη σχέση του κοσμικού κράτους με τη θρησκεία, τον λαϊκισμό, την παγκόσμια και διαγενεακή δικαιοσύνη, κλπ.

Χάρη στη Λία Μελά και την Άννα Μπουκουβάλα, καθηγήτριες στο Τμήμα Φιλοσοφίας του πανεπιστημίου Ιωαννίνων, αυτά τα δοκίμια εκδόθηκαν με τον τίτλο *Επανεξετάζοντας τη Θεωρία της Δικαιοσύνης* (Νήσος, 2024). Από τον τόμο προκύπτουν τουλάχιστον δύο συμπεράσματα: πρώτο, ότι παρά την ατέρμονη κριτική που έχει υποστεί, η ρωλσιανή θεωρία ζει και βασιλεύει• δεύτερο, ότι το βιβλίο του Ρωλς έχει πλέον

εισέλθει ως κλασσικό στην ιστορία της φιλοσοφίας, εφάμιλλο με τον Λεβιάθαν του Χομπς και το Κοινωνικό Συμβόλαιο του Ρουσσώ. Όπως εύστοχα παρατήρησε ο Τζερυ Κόεν: “ο Ρωλς άδραξε την εποχή του [...] στη σκέψη.”

Αξίζει να σταθούμε λίγο στην ανθεκτικότητα της ρωλσιανής θεωρίας, όπως την επεξεργάζονται οι Μελά και Μπουκουβάλα στην εισαγωγή τους. Εκεί αναφέρονται στην άτυπη συμμαχία μεταμοντερνισμού και νεοφιλελευθερισμού από το 1980 και μετά. Επισημαίνουν το παράδοξο ότι η σημαντικότερη φιλοσοφική υπεράσπιση της σοσιαλδημοκρατίας “εμφανίζεται στην αρχή του τέλους του κοινωνικού κράτους”. Αυτά τα δύο—η ανερχόμενη συμμαχία μεταμοντερνισμού/νεοφιλελευθερισμού και ο στοχασμός στην αρχή του τέλους—προφανώς συνδέονται.

Όταν έγραφε τη θεωρία, ο Ρωλς είχε απόλυτη συναίσθηση ότι το ισχύον μεταπολεμικό κοινωνικό κράτος κινδύνευε και στις δύο πλευρές του Ατλαντικού. Φυσικά η θεωρία υπερασπίζεται το κοινωνικό κράτος για την ικανότητά του να προστατεύει την αξία των βασικών ελευθεριών όλων των πολιτών, καθώς και την ισότητα ευκαιριών. Ταυτόχρονα όμως ο Ρωλς ισχυρίζεται ότι το κοινωνικό κράτος στον καπιταλισμό, όσο γενναιόδωρο κι αν είναι, επιτρέπει πολλές “ηθικά αυθαίρετες” ανισότητες και δεν εγγυάται την ίση ελευθερία όλων.

Όπως δείχνουν τα δοκίμια του τόμου, λοιπόν, ο Ρωλς είχε επίγνωση των συνεπειών της συμμαχίας ανάμεσα στον νεοφιλελευθερισμό και τον μεταμοντερνισμό: ο μεν νεοφιλελευθερισμός—δηλαδή η ανεξέλεγκτη επέκταση της αγοράς μετά το 1979—οδηγεί σε μια “κοινωνία των ιδιωτών” όπου τίποτα εκτός από το μονομερές ιδιωτικό συμφέρον δεν μοιάζει να έχει αυταξία• ο δε μεταμοντερνισμός συμπληρώνει αυτή τη παθογένεια με την ψευδαίσθηση ότι οι επιστημονικές και ηθικές αξίες είναι κοινωνικά κατασκευασμένες, περιορισμένης εμβέλειας και σίγουρα όχι αντικειμενικές.

Αυτό το κοκτέηλ κυνισμού και “ιδιωτισμού” με τη σειρά του

δηλητηριάζει τον αυτοσεβασμό των πολιτών—ιδιαίτερα εκείνων που χάνουν τη μάχη του ανταγωνισμού—και τους εξωθεί σε εγγενώς αντιδημοκρατικές ιδέες, όπως ο ταυτοτικός λαϊκισμός, ο εθνικισμός και κάθε λογής αντίπαλος της ανθρώπινης ελευθερίας.

Το ρωσιανό αντίδοτο στη μεταμοντέρνα παθογένεια είναι μια επί της αρχής προσήλωση στη δυνατότητα του κάθε προσώπου να ανέλθει πάνω από τις προσωπικές και κοινωνικές του συνθήκες και να δει τον εαυτό του υπό την προοπτική της αιωνιότητας: “αυτή δεν είναι μια προοπτική από το υπερπέραν [...] αλλά μια μορφή σκέψης και συναισθήματος πού κάθε ορθολογικό πρόσωπο μπορεί να υιοθετήσει μέσα στον κόσμο. Έτσι μπορεί να ενοποιήσει σε ένα σχήμα όλες τις ατομικές προοπτικές, ανεξάρτητα από τη γενιά [δηλαδή τη χωρική ή χρονική τοποθεσία] στην οποία ανήκει και να καταλήξει με όλους τους άλλους σε κανονιστικές αρχές που όλοι μπορούν να δεχτούν, ο καθένας από τη δική του προοπτική.”

Αυτά είναι τα βασικά φιλοσοφικά θεμέλια για την οικοδόμηση μιας “ρεαλιστικής ουτοπίας”, όπως την ονόμαζε ο Ρωλς, η οποία αυτορρυθμίζεται από την ίδια τη δέσμευση των πολιτών στους δημοκρατικούς θεσμούς της ίσης ελευθερίας. Φυσικά οι Μελά και Μπουκουβάλα έχουν δίκιο ότι “όσο προχωρά η νεοφιλελεύθερη απορρύθμιση και όσο βαθαίνουν και εντείνονται οι ανισότητες, [ο μετριοπαθής εξισωτικός φιλελευθερισμός του Ρωλς] εμφανίζεται όλο και πιο ριζοσπαστικός, σχεδόν [μη-ρεαλιστικά] ουτοπικός.”

Αλλά εδώ ισχύει το ρητό του Μίλτον Φρήντμαν: “σκοπός μας είναι να κρατήσουμε ζωντανές ιδέες που σήμερα μοιάζουν ανέφικτες για μελλοντικές εποχές όπου θα γίνουν αναπόφευκτες.” Αυτό το ρητό γράφτηκε πριν εξήντα χρόνια. Σήμερα ο νεοφιλελευθερισμός του Φρήντμαν μοιάζει όσο αναπόφευκτος όσο έμοιαζε ανέφικτος το 1964. Αλλά δεν ήταν πάντα έτσι, ούτε θα είναι για πάντα έτσι.

Το *Επανεξετάζοντας τη θεωρία της Δικαιοσύνης* είναι μια βαθιά και διαφωτιστική επανεξέταση της ρωσισιανής αντίληψης για την κοινωνική δικαιοσύνη που κρατάει ζωντανές ακριβώς αυτές τις ιδέες που σήμερα μοιάζουν ανέφικτες: κράτος δικαίου με ίσες ελευθερίες και ευκαιρίες για όλους• δημόσια δωρεάν υγεία, παιδεία, κοινωνικές υποδομές• εκδημοκράτιση των σχέσεων εργασίας, παραγωγής και αναπαραγωγής. Έτσι καταδεικνύει ταυτόχρονα ότι η αναλυτική κανονιστική φιλοσοφία στην Ελλάδα έχει ζωηρό παρόν και ευοίωνο μέλλον.